د علامه حبیبي د شلم تلین په مناسبت:

په شلمه سدۍ کې

د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳م)

لیکوال

علامه عبدالحی حبیبي

د

ډاکتر خوشحال حبیبي او حبیب الله رفیع

په اهتمام

Ketabton.com

۱۳۸۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب پېژندنه:

د کتاب نـوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.

لــــیکـوال : علامه عبدالحی حبیبي

نـــــاشــر : دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.

دچاپ مهتمم: محمد نبي تدبیر

کـــمـــــپوز: محمد یوسف "ستانکزی"

د چــاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه

دچـــاپ کال : ۱۳۸۳ هـ ش ۲۰۰۴ م

د چـاپ شمیر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

دعزیزالدین وکیلی پوپلزی په قلم لیکل شویدی ۱۳۶۰

نوم: په شلمه سدۍ کې د افغانستان هنر.
وال: علامه عبدالحی حبیبي
ر : دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.
هتمم: محمد نبي تدبیر
پوز: محمد یوسف "ستانکزی"
ځای: د احمد صنعتي مطبعه
کال: ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م
شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

مخ	سرلیك
لومړی	د لوی او بخښونکي خدای په نامه
۱	سریزه
۳	۱ خطاطي
۷	۲ نقاشي او رسامي
۱۱	۳ ننداري، پېښې
۱۷	۴ ساز و آواز، اتڼ
۲۸	۵ ودانۍ او معماري
۳۱	۶ د کالیو صنعت
۳۳	۷ مفروشات
۳۵	۸ سنګتراشي او حکاکي
۳۷	۹ مسګري او آهنګري
۳۹	۱۰ ترکاڼي
۴۱	۱۱ ګاولې او څپلۍ جوړول
۴۲	۱۲ سراجي
۴۳	۱۳ کلالي
۴۵	۱۴ زرګري
۴۶	دولتي تشبثات

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

...	مخ
... او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
...	۱
...ي	۳
... او رسامي	۷
...، پېښې	۱۱
... آواز، اتڼ	۱۷
... او معماري	۲۸
...و صنعت	۳۱
...ات	۳۳
...راشي او حکاکي	۳۵
...ي او آهنګري	۳۷
...ي	۳۹
... او ښېلۍ جوړول	۴۱
...	۴۲
...	۴۳
...ي	۴۵
...ي تشبثات	۴۶

د لوی او بخښونکي خدای په نامه

افغانستان یو لرغونی هېواد دی چې ژوند یې په دریوسره بېلو دورو کې مطالعه کېږي:

یوه تر تاریخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پکې پیل کړی او له پنځوس زر کلونو وړاند زمانې نه یې د خپلو ابتدایي صنایعو، هنرونو اوکارونو نخښې راپاتې دي، دوی لومړی له ډبرو نه دښکاراوکار ډېر ابتدایي افزار جوړکړي او کله یې چې د ژوند اړتیاوې پوره شوې نوبیا یې د خپلې استوګنې دغارونو پر دېوالونو ډېر ابتدایي انځورونه جوړکړي چې د افغانستان په شمال کې یې په خپلوسمځو کې دنورو انځورونو ترڅنګ د انسان څېره هم د خرمېږي په بڼه جوړه کړې او همداسې یې ورو – ورو ډېرین، خاورین او بیااوسپنیز لوښي او افزار جوړکړي او صنایع او هنرونه یې په لومړنۍ بڼه رامنځ ته کړیدي.

لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه نیمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده، دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې لیک لاته وې پیدا شوی خو په آریاناکې ریشیانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د خلکو لاربښوونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره پیل شوې وه.

دریمه دوره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیک را پیدا شوی وې، مدبر پاچا یما یا جمشید دهېواد په لرغوني پلازمېنه بلخ کې دیوه پاخه آریایي تمدن بنسټ ایښی وې او بیا وروسته سپین تمان زردښت د ښې مننې، ښې وینې او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ، بیا آریانا ته د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره غاړه غړی شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودایي دین راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودایي دین له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه جوړولو کې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپیڅلي دین په راتلو د صنایعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې. ښکلي او ظریف صنایع دود شول خصوصاً دخطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو ښه وده وکړه او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.

اروابناد علامه عبدالحی حبیبي چې دهېواد نوښتګر لیکوال، سترګور مورخ او پوه او پوخ عالم وې دخپلو ژوروعلمي او تاریخي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يمه تاريخي، افسانوي ياد سرودونو دوره ده، دا دوره د
ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه
دې دوره کې ليك لاڼه وُ پيدا شوی خو په آريانا کې
رحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ويلو سره د
ونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره

وره د هېواد تاريخي دوره ده چې په دې دوره کې ليك را
، مدبر پاچا يما يا جمشيد دهېواد په لرغونې پلازمېنه
پاخه آريايي تمدن بنسټ اېښی وُ او بيا وروسته سپين
ت د ښې مننې،ښې وينې او ښې کړنې دين رامنځ ته کړ،
ه د سکندر په راتلو يوناني تمدن له آريايي تمدن سره
نو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دين راغی،
رو پېښو او تجربو په نتيجه کې صنايعو او هنر وده وکړه
بودايي دين له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه
ې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په
کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.
تان ته د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو د صنايعو او هنر
ى نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظريف صنايع دود شول
خطاطۍ، تذهيب، ميناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو
ع او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.
. علامه عبدالحی حبيبی چې دهېواد نوښتګر ليکوال،
ؤرخ او پوه او پوخ عالم وُ دخپلو ژوروعلمي او تاريخي

ښېړنو په ترڅ کې د افغانستان پر صنايعو او هنر ګڼې څېړنې کړې وې چې په دې لړ کې، يې له مقالو او رسالو نه نيولې تر پنډو کتابونو پورې کښلي وو، ((هنر عهد تيموريان)) داستاد داسې اثر وُ چې په لويه کچه او تر زرو زيات مخونه يې درلودل او هم يې وخت په دې برخه کې ګڼې مقالې او رسالې ليکلې دي.

په دې لړ کې د دوی په آثارو کې يوه دري رساله د ((يادداشتها در تاريخ صنايع افغانستان)) په نامه شته چې په ۱۳۴۳ کال د آريانا مجلې په پنځوګڼو کې پر له پسې خپره شوې ده، په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطۍ، نقاشۍ، مصورۍ،تذهيب، صحافۍ، فلزکارۍ، منسوجاتو، غالۍ او بدنې، ودانيو او ترکاڼۍ د صنايعو او هنرونو په باب مطالب ليکل شوي او ژوره څېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوی په آثارو کې ((په شلمه سدۍ کې د افغانستان هنر)) يوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، ننداري او تياتر، ساز، اوازاو اتڼ، ودانۍ او معمارۍ،د کاليو صنعت، مفروشات، سنګتراشي او حکاکي، مسګري او آهنګري، ترکاڼي، ګاولي او څپلۍ جوړول، سراجي، کلالي،زرګري اوپه دې برخه کې دولتی تشبثات څېړي.

په دې رساله کې لوی استاد له ۱۲۸۰ تر ۱۳۵۲ کال پورې د افغانستان هنر څېړلی خو د ليکلو کال يې تر ۱۳۵۷ کال وروسته دی ځکه لومړنۍ مسوده يې د همدې کال د يوه چاپي کليز د پاڼو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شا کښېلې او هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی خو موجز اثر دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.

په حقیقت کې دا دوارې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنایعو او هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بنو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

د علامه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري. له دې دوارو رسالو څخه هم د ورې وځنډېلې او چاپ ته یې چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د صنایعو او هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په ((زرمقالې/ هزار مقاله)) نومي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زیرې په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د دې ظاهراً ورو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

_ هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنۍ
_ دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.
ت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان
و هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له ښو څخه مو
دې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپیژني.
ه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو
نده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډلې او
چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د
هنر دمینه والو تنده ماته کړي.
هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه
یـه ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په ((زرمقالې/ هزار
مي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو
تشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې،
سالې خپاره کړو.
یري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د
ورو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

سریزه

له لسمي سدۍ را پدې خوا د پنځلسمې سدۍ تر پایه د غزنویانو او غوریانواو تیموریانو په زمانو کې پنځه پېړۍ هنر دخلکو او مقتدرو فیوډالي کورنیو په غېږ کې روزل سوئ او په پنځلسمه پېړۍ کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جګې څوکې ته رسېدلئ و.

خطاطي، نقاشي، میناتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صنایع په ګرده خراسان کې پاخه سوي او هم عام سوي وو. په زرو هنرمنان او ماهر صنعت ګران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

له هغه وخته چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) دپنځلسمې سدۍ په لومړۍ څلورمه کې ورانه سوه، نو د مملکت پراخه سیمه د بابرشاه دکورنۍ او دایران د صفویانو او د ماوراء النهر د خانانو ترمنځ دجنګو او خانداني رقابتو او ډغرو میدان و، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره مقابلې ته ولاړ وو.

نولسمه سدۍ په افغانستان کې داسی وخت دئ، چې داحمدشاه تر شاهنشهۍ وروسته د ملوکیت طوایف فساد شروع سو،اقتدار د سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په ټول مملکت کې له کشمیره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې خانه جنګي نښتې وه، خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سی.

پر افغانستان د انګریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او دوهمې لښکر کښۍ (۱۸۷۸ – ۱۸۸۰) څلوېښت کاله دامملکت د ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر عبدالرحمن د کابل پاچا کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و او د زړو هنرونو بڅرکي لړ لړ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه راوړل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره

فانستان کې داسې وخت دئ، چې داحمدشاه
ملوکیت طوایف فساد شروع سو اقتدار د
د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په
میره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې
خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې څپل
کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار
چې هنر او پوهه پکې وروزل سي.
ریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او
۱۸۷ - ۱۸۸۰) څلوېښت کاله دامملکت د
ښې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر
کړ سو، نو هنر هم پخپل خبلي حالت کې و
لړ لړ په خلکو کې څلېدل، چې دلته په لنډه

(۱)
خطاطي

د هرات د تیموریانو له زمانې څخه چې کوم هنر په افغانستان کې پاته و، یوه هم خطاطی وه، چې په څورلسمه سدۍ کې یې په خراسان او ماوراء النهر او ایران کې ډېره ترقي کړې وه، هم په کتیبو Epigraphy او هم په کتابو کې یې ډېر هنري ډولونه (سبکونه) موندلي وو، چې له هغو څخه نستعلیق، نسخ اوثلث په کتابو اوکتیبو کې او شکست ډول په دفتري نوشتوکې شلم قرن ته رارسېدلي وو.

په افغانستان کې دنستعلیق دروش دوو ډولو ډیر رواج درلود:

۱لومړی: دمیر عماد حسینی (مړ ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م) روش، چې دورونه یې ګردي او کوچني وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم: د میر عبدالرحمن هروي روش. چې د نونسم قرن په منځ کې راووت اود خط دورونه یې عموماً بیضوي وي او دغو دواړو روشونو پخپل منځ کې ځینې فني او تخنیکي فرقونه په اصول، ترکیب، کرسۍ، سطح، نسبت، صعود، تشمیر، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځینې خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې لیدونکي یې په لیدلو سره یو خوند او ((مزه)) مومندله.

د نستعلیق دغه وروستنی استاد میرزا میر عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدئ (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستنۍ خطاطۍ لوی استاد و، چې په هرات کې یې ډېر شاګردان لکه ملا محمد حسین، میرزا نجف، بهرام خوانساري او میرزا جان مستوفي وروزل او تر اوسه هم ځینې خطاطان دده تقلید کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعلیق کې یې دمیرعماد او میرعلي روش ژوندی کړئ، دقندهار د پښین له سیدانو څخه سیدعطامحمد حسیني دسید تاج محمد زوی دسید زمان لمسی دئ، چې امیر عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنویس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کئ او په خفي نستعلیق یې د تذکره الاولیاء دوه ټوکه ولیکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. قاضي طلامحمد د قاضي محمدحسن پښتوري زوی (حدود ۱۸۹۰م).
۳. محمدعمر بر دراني (مړ هرات ۱۹۱۲م).
۴. میرزا غلام قادر کاکړ د سراج الاخبار کاتب (حدود ۱۹۱۰م).
۵. سید میر مشوانیی شاعر، خطاط، نقاش (مړ هرات: ۱۹۱۴م).
۶. میرزا محمد جعفر قندهاری (مړ کابل ۱۳۰۶ش ۱۹۲۷م).
۷. میرزا محمد یعقوب مخلص کابلی (مړ کابل ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م).
۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸م په کابل کې د خطاطۍ او نقاشۍ او حکاکۍ دمکتب معلم و، (مړ کابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م).
۹. شیخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو لیکوال او غټ هنرمن (وروسته به هم یاد سي)
۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله ماینه (مړه کابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م).
۱۱. سید محمد عمر پیله کش د میر عبدالرحمن هروي لمسی (مړ هرات ۱۹۲۸ م).
۱۲. ملا فیض محمدهزاره (مؤرخ اونستعلیق نویس.(مړ کابل ۱۹۳۰م).
۱۳. صوفی عبدالحمید د نصرالله بارکزي قندهاري زوی (لوی خطاط او د صنایعو استاد، مړ کابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).
۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړ کابل ۱۳۱۵ش ۱۹۳۶م).
۱۵. خلیفه محمدحسین سلجوقي نستعلیق نویس(مړ هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶. میر آقا حسیني هروی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړ هرات۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳م).

۱۷. سید محمد ایشان حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).

۱۸. دده ورور سید محمد داوّد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷م).

۱۹. عزیز الدین وکیلي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).

۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).

۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).

۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).

۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

مآخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلي. هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیقی هروی: رساله‌ء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا خپور سوئ کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

...روی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس
...ں ۱۹۵۳م).
...ن حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول
...وندی).
...مد داؤد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ
...۱۹۵...م).
...ي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی
... و نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
...هروي (ژوندی ماهر خطاط).
... (ژوندی، نستعلیق نویس).
...ں د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
...ں (ژوندی، خطاط).

...سان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
...نستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
... ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
...ط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
...ه‌ء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
...ن: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یونسکو له خوا
...م لندن.

(۲)
نقاشي او رسامي

په شلم قرن کې د هرات د هنري مکتب د ړېږې سپکې اغېزې په افغانستان کې پاتـه وې، ځینو هنرمندانو په شخصي ذوق نقاشي، رسامي کوله. په غزني، کابل او هرات کې ځینې هنرمند دکانداران وو، چې قلمدانونه، د لاس لکړې، رنګینې تختې او صندوقچې به یې په ګلانو او ډول ډول رنګونو سره ښکلې جوړولې، خو رنګونه به کله پخواني اصیل معدني او کله به جوهري مصنوعي وو.

د کتابو د وقایو او پاڼو او ځینو خطي قطعاتو په تزئین کې به هم کله کله د هرات، بخارا، یاکشمیر د وروستني منیاتور په تقلید ځینې پاڼې رنګین کېدلې. خو هغه قدیم اصالت او ښکلا یې بایللي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نقاشۍ په څانګو کې رنګ آميزي، تذهيب، منياتور، ګلکاري، پر فلزاتو يا ډبرو نقاشي، دخونو د ديوالو انځور کول، دکوټو د چت او دروازو نقاشي او په فلزي يا د لرګي په تختو ښکلول او مسطح کول رواج وو.

له وروستيو نقاشانو څخه يو ميرزا رضا هروي و، چې د امير شهنواز خان په امر يې د امير دوست محمد خان او سلطان احمد خان دجنګ صحنه کښلې ده (د هرات موزيم) بل دده شاګرد ميرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدئ، چې زوی يې استاد عبدل هم تکړه رسام و، محمد عظيم ابکم هم د ميرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځينې رسمونه يې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲م).

د ميرزا باقر نور شاګردان دادي: حاجی فخرالدين هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

ميرزا فقير د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م) ميرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بيا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت دامان الله خان او نورو پوهو آزاديخواهانو په لاربنوونه تاسيس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم يوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره يوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدريساتو په څانګه کې يو د نفيسو صنايعو دمکتب مديريت هم ومنل سو (ص۴) او دغه مديريت ته د صنايعو د روزنې وظايف وسپارل سوه، د ابتدايي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رشدي مکتبو او دارالمعلمین په پروګرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنایع یدي) داخل سوه او د رسامۍ دبشپړو زده کړو لپاره غلام محمد خان میمنه ګی چې په رسامي کې یې مهارت درلود، جرمني ته واستول سو، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکمیل کي.

په ۱۳۰۲ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفیسر کابل ته راغئ، نو دده په لارښوونه چې په برلین کې یې رسامي او رنګه لیتوګرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوټۍ کې ((مکتب صنایع نفیسه)) جوړ سو، چې د رسامۍ، تزئین، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، حکاکۍ څانګې یې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه یوه رنګه مطبعه هم پر زیاته سوه، چې په همدغه کال دغه دستګاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بیرته دامکتب ژوندی سو، چې دخیاطۍ، بسته کارۍ، زرګرۍ، مهندسۍ، غالۍ اویلو، لیتوګرافۍ، قالب سازۍ، نقاشۍ څانګې پکښې زیاتې سوې او څلور صنفه یې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطیل سو، چې وروسته یې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنیك مکتب ونیو.

پروفیسر غلام محمد خان په رسامۍ او نقاشۍ کې ډېر شاګردان وروزل، څو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شیخ محمد رضا خراسانی (خطاط، نقاش، عالم) د خزاین السکوك او ریاض الالواح مولف لوی هنرمن و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱م) چې په لومړي کتاب کې یې په ۱۹۰۷م

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کتېمتې يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض الالواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کتېمتې رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېشنا دئ چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځينې رنګه يا تور مهم تابلوګان پاته دي. استاد برېښنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه ګي په نامه يادېږي. دغه رياست دندارو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

مآخذ:

- فکری. خوش نويسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکيلی. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴

وكات ولوستل او كتې متې يې په دې كتاب
ـواح كې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او
كړې (د كابل عكسي چاپ ۱۹۶۷ م).
پروفيسر عبدالغفور برېښنا دئ چې په
مۍ او نقاشۍ د زده كړې لپاره برلن ته
ل ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مكتب
طبعه كې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث
ميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له
ې په قلم ځيني رنګه يا تور مهم تابلوګان
۲۶ جدى ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په كابل كې

لاعاتو او كلتور د وزارت په چوكاټ كې
چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه
مد ميمنه ګي په نامه يادېږي. دغه رياست
مخ بيايي.

(۳)
ننداري، پېښې (تياتر)

له پخوا زمانو څخه په خراسان كې دتمثيل غونډې راز - راز پېښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلكو په بنډارو او بزمو كې د ساتېرۍ او تفريح او عبرت يا خندا لپاره ښيلې كېدې. په ښارو كې ټاكلې ډلې خلك او اداكاران (پېښندويان) ددغه كار د پاره وو او دوى به په اخترو او ښاديو او مېلمستيا وواو مېلو كې په ډول ډول دتمثيل صحنې جوړولې. په ځينو ځايو كې د محرمې ددهې په ورځو كې د امامانو د شهادت او ناورين قصې هم په تمثيلي حركاتو سره ښكاره كول كېدې، چې دتړيجيډي تمثيل يوه نمونه وه.

كله كله به په بازارو او ګټو ټولنو كې د قصه كوونكو او مداحانو ډلې ولاړې وې، ځينې ديني ياحماسي قصې لكه امير حمزه، ابو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلم خراساني، د پیغمبر(ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه به یې په بدني حرکاتو یاد لکړې او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او په ترنم به یې قصې بیانولې.

په کابل کې به دربار هم یو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به ځینې د عیارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه توګه تمثیل کول او کله به یې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حرکاتو سره ښیل. دخلکو په بنډارو او مېلو کې ځینې ممثلان (پېښندویان) هم وو، چې د هغه ښار یا کلي په ژبه یې ځینې حماسي یاد ټوکو او خندا یا عشقي داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته ورښیل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوی (مړ، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې مجلس آرا یې کوله،خپل داستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امیر ته یې نصیحت کاوه او کله به یې د کاکه ګانو (عیارانو) قصې یا خندوونکې پېښې عملاً تمثیل کولې.[1]

د کابل په زاړه ښار کې یوه محله وه، چې ((کوچهء سادوها)) یې بلله او دلته به دغسې قصه ګویان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه خوانان)) هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په ((ملای سپید)) مشهور و، چې پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې خندول (مړ، کابل ۱۳۱۳ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د اولمسی یې اسدالله تر اوسه دغه پیشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم،دینو داریاز، محی الدین سراج، سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

ص) د اصحابو او يارانو (رض) داستانونه
ـکړې او تبرزين په ښورولو تمثيل کول او

ـم يو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به
ـلوانانو داستانونه، يوازې يا په ډله ييزه
ـې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه
ـو په بنډارو او مېلو کې ځينې ممثلان
ـغه ښار يا کلي په ژبه يې ځينې حماسي
ـې داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته
ـتاوخوا کې د کابل فقيراحمد مجلس آرا
، کابل ۱۹۰۶م) د امير په دربار کې
ـستانونه به يې د پند او عبرت په اشعارو
ـحت کاوه او کله به يې د کاکه ګانو
ـ ښينې عملاً تمثيل کولې.(۱)
يوه محله وه، چې ((کوچهء سادوها)) يې
ګويان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه
ـې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په
ـې پخپلو خبرو به يې خلك ژړول يا به يې
ـش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د
ـغه پيشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم، دينو
ـسردار غياث هم د کابل ممثلان وو.

د شلمی سدۍ په لومړۍ نيمايي کې د قندهار دوې دا دا کارانو ډلې مشهورې وې، چې ناټکيان يې بلل. د يوې ډلې مشر فراموز ناټکي او د بلې دا حاجي کريم ناټکي و. دوی به د خپلو ډلو سره د ناټك متحرکې صحنې هم په بازارو کې د شپې را ايستې. ددغو ډلو نوموړي اعضا سنګر او موسی وو.

د کابل د ښار د ګذر ګدري يوه ډله ممثلان د ((ساييـن)) په نامه مشهور وو، چې له دغې ډلې څخه تر ۱۹۰۰م راوروسته ((ساييـن قناد)) او دده شاګردانو به دکابل دښاديو په بنډارو کې ځينې دعبرت ياخندا، يا تاريخي او پهلواني واقعې تمثيل کولې لکه: د ديو او پري، د انګريزانو سره جنګ، د افغانستان د قومي ډلو اتحاد، دعزيز او ممېد داستانونه.(۲)

* * *

تر ۱۹۲۰م راوروسته چې په وزارت معارف کې د ((نمايشات عرفاني)) اداره د مولوي محمدحسين اورمړ جالند هري په رياست جوړه سوه، نو به يې په ځينو مجلسو او جشنو کې د تمثيل صحنې جوړولې، چې لومړۍ پلا د ((سردار جزيرهء جاوا)) په نامه يوه ډرامه دجلال آباد د کوکب په باغ او د لغمان په قلعه السراج کې په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م وښيله سوه او بياد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م د استقلال په جشن کې دتياتر صحنه راووته، چې ښېښندويان (ادا کاران) يې د معارفو شاګردان يا ماموران وو لکه: سرور ګويا اعتمادي، عبدالعزيز ناصري. حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

صبا، عبدالاحمد عطایی، میرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي، محمد اکرم، میر کاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ کابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار رسام، محمد حسین ضیایي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف مایل، قاري دوست محمد، سید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.

د ډرامو لیکونکي یا ترجمه کوونکي: فیض محمد زکریا، صلاح الدین سلجوقي، حسن سلیمي، بدري بیگ، علي افندي، ضیا همایون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لکه مادر وطن (دکاظم هاشمي پېښې) مسابقهء خواب و بیداري (د معارفو د شاگردانو پېښې) ۱۹۲۳م د پغمان د تمثیل په صحنه کې وښیلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن کې د مجمع ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو یوه ډرامه او بله ((صحبت های اخلاقی)) پر صحنه ښکاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء پدر)) او ((محاکمهء حکمرانان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس)) (دعبدالحق حامد ترك لیك او د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې وښیلې سوې، څو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسنۍ آریانا په لیسه کې د ((جهل را همینجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او ((وصلت اجباري)) ډرامې هم تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو کې دموسیقي ډایرکټوران استاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي وو. (۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـيرزا عبدالله طويل، حسن جان ضيايي،
ـتمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ
۱۹۷۷م) صاحبداد عكاس، عبدالجبار
ـي، محمد سعيد بدخشي، محمد آصف
ـيد عبدالله، محمد كبير ضيايي.
ـرجمه كوونكي: فيض محمد زكريا،
ـن سليمي، بدري بيګ، علي افندي،
ـر محمد وو.
ـادر وطن (دكاظم هاشمي ليكنې)
معارفو د شاګردانو ليكنې) ۱۹۲۳م د
ـي وښيلې سوې او بيا په ۱۹۲۴ م د
ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو يوه
ـلاقي)) پر صحنه ښكاره سوې.
ـ جشن كې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربيهء
ـان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس))
د سلطان احمد شيرزوی ترجمه) ډرامې
ـ ۱۳۰ ش ۱۹۲۷ م د اوسنۍ آريانا په
ـنجا كشتند)) اود ((رفع حجاب)) او
تمثيل سوې. چې په اكثرو دغو صحنو
ـتاد قاسم يا استاد غلام حسين ناټكي

په ۱۹۲۳ م د پغمان د ودانيو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای په عمومی باغ کې يوه وداني د سينما تياتر لپاره او د اولمپيك سر خلاصی جمنازيوم هم جوړ سو، چې دجشن د شپو لوړې يادې سوې ډرامې هلته ښكاره كېدې.

د افغانستان تر ارتجاعي اغتشاش وروسته دغه اقدامات د تمثيل د هنر لپاره سوي دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م دسينما تياتر او فلم لايحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تياتر د صحنې اساسنامه راووتله

په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م د ((افغان ننداري)) په نامه يوه تمثيلي او سينمايي موسسه، د يوې لويې نمايشي ودانۍ سره، دكابل د چمن په سيمه كې جوړه سوه، چې افغاني اداكاران ځينې داستانونه پكې تمثيلوي اود اوليت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

((مكن همشيره ګريان)) دمحمد حيدر نيسان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م.

((متخصص صالون)) د رشيد لطيفي ليك ۱۳۱۸ش ۱۹۳۹ م.

((مردان پارو پاميزاد)) د احمد علي كهزاد ليك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

((عسكر جوان)) د محمد عثمان صدقي ليك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

((فرزندان آريانا او شاګرد كبابی)) دوې ډرامې د عبدالرحمن پژواك ليك ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰م.

((عاطفه او پوليس ۱۰۲)) دوې ډرامې د صدقي ليك ۱۳۲۲ ش ۱۹۴۳م.

((ميراث او دو صنعت كار)) ډرامې د لطيفي ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((داماد)) دناصر غرغښت ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((کار بر اصل)) د عبدالروف بېنوا لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((لالا ملنگ)) دعبدالغفور برېښنالیك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.

ددې دورې مشـــهور پښـــندویان (ممـــثلان) دا دي: عبدالرشـــید جلـیا، عبدالحمیدجلـیا، عبدالقـیوم بـې سد، عبداللطـیف نشـاط، محمد اکبر نـادم، عبدالرحمـن بینا، نـیك محمد قـایل، احمد ضیا، محمد اکرم نقاش، شکیب، مونس، محمد جان، محمد نعیم فرحان، عـبدالقادر فـرخ، حبیبه عسـکر، خورشـید دجـلاد لـور، مـزیده سـرور دمحمد قاسم لور.

اوس د اطلاعـاتو او کلـتور پـه وزارت کـې یـو خـاص د کلـتور ریاست هم سته، چې علاوه پرنورو هنري کارو د تمثیل هنر هم روزي او هر وخت په کابل او نورو ولایاتو کې په پښتو او دري ځینې ډرامې په صحنه کې خلکو ته ښیي.

مآخذ:

(۱) برېښنا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ کابل ۱۳۵۲ ش.
یـا ورسکی: سفارت روسیهء تزاري بدربار امیر شیر علي خان ۵۳ کابل ۱۳۴۷ ش.
غلام حضرت کوشان: آریانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش کابل. هنر تمثیل در افغانسـتان ۸ د کابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهیم خلـیل: مزارات شهر کابل ۱۹۷ دکابل چاپ ۱۳۳۹ش. امان افغان، کابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
(۲) کوشان: هنر تمثیل تر ۱۳ مخ وروسته
(۳) هنر تمثیل ۶۰

ف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
برېښناليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.
ېـسندويان (ممـثلان) دا دي: عبدالرشـيد
يدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشـاط،
من بينا، نيك محمد قـايل، احمد ضيا،
مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان،
ـكر، خورشيد دجلاد لـور، مزيده سرور

تور پـه وزارت کـې يـو خـاص د کلـتور
پرنورۀ هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي
ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې

۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش.
ه شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل
۱۳ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷
، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
ږوسته.

(۴)
ساز و آواز، اتڼ

د موسيقي او ترنم پـه هنركې هم افغانسـتان، د فرهنګونود سره ګډېدلوسيمه وه او پـه شلمه سدۍ كې موږ دلته د ساز و آواز او ټنګ ټكور، درې مهم عناصرتاكلای سوای:

لومړی: دخراساني ساز و آواز راپاته سوي عناصر.

دوهـم: د هندي موسيقي سره مشترك عناصر.

دريـم: خـپل مقامـي د پښـتو او دري او نـورو لهجـو عوامـي بدلـې او سازونه.

۱. د خراسـان د موسـيقي قديـم مقامـات چـې د غـزنويانو او غوريـانو او تـيموريانو د عصر خلكو روزلي وو اود بيهقي په قول به «مطرب اوقوال» (۱) هغه په ساز و آواز كې سره را اوډل، تر اوسه لا هم لـږ و ډېـر پـه خلكـو كـې پاتـه دي. دغـه مقامونـه (راګونـه) دوولـس وو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رهاوي، حسيني، راست، حجاز، بزرگ، کوچك، عراق، اصفهان،نوا، عشاق، زنګوله، بوسليك.

دغه هر مقام دوې شعبې (= راګني) درلودې، چې يوه به ځيره (پست) او بله ډېره (بلند) وه او ګرده شعبې چې د دغو دوولسو مقاماتو څخه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د يوې شعبې ځير او د بلې شعبې ډېر سره ګډ سي، له هغه څخه ((آوازه)) جوړېږي. او دغه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې خورا ډېرې څانګې هم لري، چې دموسيقۍ په کتابو کې شرح سوي دي.

۲. د اسلامي دورې دخراسان او بيا د افغانستان سيمې شرقاً له هنده سره نښتې وې او له دې پلوه يې ډېرې مدني او کلتوري اغېزې منلې دي.

دهند آريايي خلکو خو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د يوناني موسيقي کلمې پر ځای د سنګيت Sangita کلمه درلوده، چې د راګ RAGA او تال TALA او نريتيه Nritya يعنی مقام او اصول او رقص مجموعه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع ګاڼه. څکه چې دده نوم سميشور Somesvara (= شيوا) هم و، نو ګرده راګونه او راګني Ragini چې دده په هنري مکتب کې پاللي سوي و هغه يې سميشورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې ګرده سنګيت څلور مکتبه لري.

په هندي ژبو کې آهنګ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې ګرده اووه سُره دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـت، حجـاز، بـزرگ، کوچـك، عـراق،
ـله، بوسلیك.
ـعبې (= راګني) درلودې، چې یوه بـه ځیره
) وه او ګـرده شـعبې چـې د دغـو دوولسـو
۲) دي او هره شعبه بیا نغمې لري او که د
ـ شعبې ډېر سره ګډ سي، لـه هغـه څخـه
(۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې
ـي، چې دموسیقۍ په کتابو کې شرح سوي

ـسان او بیا د افغانسـتان سیمې شرقاً لـه
ا او لـه دې پلوه یې ډېرې مدنـي او کلتوري

ـو د خپل زاړه آریایي تمدن په پوهنه کې د
ـ ځای د سنګیت Sangita کلمـه درلـوده،
ـ TALA او نریتـیه Nritya یعـنی مقـام او
ـوه او مهادیو (لوی معبود) یې د هغه واضع
ـمیشور Somesvara (= شـیوا) هم و، نـو
Rag چې دده پـه هنري مکتـب کې پاللي
ـت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې
ـې ګرده سنګیت څلور مکتبه لري.
ـنګ او نغمې ته سُر SUR وایي، چې ګرده

(۱) کهرج (سُر)	SUR, KHADJA	لکه د طاوس ږغ.
(۲) رکهب	RIKHBHA	لکه دپپیها ږغ (یوهندي مرغه)
(۳) ګندهار	GANDHARA	لکه د پسه ږغ
(۴) مدهم	MADHYAMA	لکه د کلنګ ږغ (یو مرغه)
(۵) پنچم	PANCHAMA	لکه دکوېل ږغ (یوهندي مرغه)
(۶) دهیوت	DHAIVATA	لکه د آس ششنی.
(۷) نکهاد	NISHADA	لکه د فیل ږغ

له دغو اوونومو څخه یې لومړی توری را اخیستی دی:

((سو - ري - ګه - مه - په - دهـ - نې)) = سرګم.او دغـه نوسپتك Saptaka یعنـي اووه اصلـه بولـي، چې پـه ترتیب له اوله نرۍ آواز (ځیر) شروع کېږي او بیا پـه تدریج تر اوومه پوړې جګېږي، چې درې ځیر - منځنی - ډېر ږغونه یې ګرام Grama (اصل) دی.

هـندي سـنګیت د بهـر تـه BHARATA پـه قـول - چـې پـه لومـړۍ مـیلادی سـدۍ کې اوسېدئ او دده مکتـب بهـرته مـت بولـي - شـپږ راګـه RAGA (مقـام) دئ، چې هر راګ پنځه راګنـي RAGINI (یعنـي مایـنې) او اتـه پُـتره PUTRA یعـنی زامـن او هـر زوی یـوه بهارجـا BHARYA (ماینه) لري، او ګرده (۹۰) کېږي. شپږ راګه دادي: [۲]

۱ بهیرون	Bhairon	۱ راګ	+ ۵ راګني	+ ۸ پتر	+ ۱ بهارجا	= ۱۵
۲. مالکوس	Malakausa	//	//	//	//	//
۳ هندول	Hindola	//	//	//	//	//
۴. سري راګ	Sri Raga	//	//	//	//	//
۵ میګهـ راګ	Megh Raga	//	//	//	//	//
۶ دیپك راګ	Dipaka Raga	//	//	//	//	//

ټوله = ۹۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوړ ډول دمملکت په غربي برخو کې خراساني سندرې او په شرقي پلو کې د پښتو سندرې له هندي راګونوسره ګډې ويلې کېدې. څو چې په شلمه پيړۍ کې په هند کې د اروپايي مدنيت او صنعت له خپرېدلو سره دګرامافون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسيقي سازونه (ټنګ ټکور) او ږغونه (راګونه) يې له لمر خاته څخه په ګرده افغانستان کې خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم دهندي موسيقي راګونو په فارسي يا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امير عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتي ښادي جوړه کړې وه . [۳] مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاري ددې جشن په توصيفي قصيده کې دواړه ډلې سازندګان يادوي:

يکطرف لوليان هندنژاد
جان فزا ، ازترانهء شيرين...
يکطرف نغمه هاى ايرانى
داده دل راتسلی و تسکين..

د کابل د خرابات او د قندهار په توپخانه او مسليانو کې ځينې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسيقي ويونکي او خپروونکي وو. لکه په کابل کې داستاد قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد کام الدين او قربانعلي دخراساني موسيقي استادان. او په قندهار کې دحکيم کاکو کورنۍ او په پېښور کې دعبدالقدير خان ربابيکورنۍ چې استاد پذيرخان دده زوى مشهور سرينده نواز و ، استاد بهرام خان په طبله وهلوکې استاد . اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو. د هرات حيدرو شش تار په تکره ګوتو واهه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب په غربي برخو کې خراساني سندرې او په
دري له هندي راګونوسره ګډې ويلې کېدې.
ې په هند کې د اروپايي مدنيت او صنعت له
ون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي
کور) او ږغونه (راګونه) يې له لمر خاته څخه
خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم
په فارسي يا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په
عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې
ادي جوړه کړې وه. [۳] مولوی احمد جان
عشن په توصيفي قصيده کې دواړه ډلې

اد
ين...
انی
کين..

د قندهار په توپخانه او مسليانو کې ځينې
. هندي موسيقي ويونکي او خپروونکي وو.
قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد
خراساني موسيقي استادان. او په قندهار
تي او په پيښور کې دعبدالقدير خان
پذيرخان دده زوی مشهور سرينده نواز و،
وهلوکي استاد، اکرم خان او سبز علي خان
ـ هرات حيدرو شش تار په تکړه ګوتو واهه.

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسيقي او رقص (اتڼ) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو جوړښت (سيستم) خو له قديمه سيلابو ټونيك ؤ يعنې شاعرانو به دخپل نظم د ټوټو سيلاب او هجا Syllable + آهنګ يعنې تون Tone په لحاظ يو عروضي سيستم درلود، چې دمنظوماتو موزونيت Rhythm او تقارن Symmetry به يې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې خوندي کول. يعنې شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په لحاظ داسې سره و اوډي، چې وزن او هم آهنګ Tonic ولري او په اتڼ (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکليو حرکاتو سره برابرې وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له څلورو هجاوو څخه بيا تر شل سيلابي ټوټو (مسريو) پورې اوولس (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو څخه تقريباً سل وزنه د آهنګ او ترنم په لحاظ را ايستل کېږي، [۴] او بنايي چې په سوو نور وزنونه په پښتو سيلابو ټونيك سيستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه توګه لا نه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامي سندرو کې چې تراوسه ببخي لږ تر ليك و چاپ لاندې راغلي دي: بدله، کسرواله سېره بدله، لوبه (بګټۍ)، چاربيته، نيمکۍ (سروکۍ) رباعي، ناره، لنډۍ (ټپه) ترانه، غاړه، ږغ ګرده شمېرلې هجاوې او آهنګونه لري، چې د موسيقۍ له ټاکلو ږغونو او کله د اتڼ له خاصو حرکتونو سره سم وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتڼ اقسام ګرده دموسيقي له لارو سره اړخ لګوي، او موزونې د ((اتڼ ناري)) لري. نو يوه ټوټه چې هم وزن لري او هم آهنګ، ((ځابښني)) يا ((لاره)) يا ((رېغ)) يا ((شان)) بولي.

کله کله ((سپرې بدلې)) هم په خاصو خپلو آهنګونو په دسته جمعي ډول ويلې کېږي او د هرې بدلې مسرۍ (ټوټه) يو سړی په خواږه ږغ وايي، چې يوه مسرۍ خلاسه سي، نو يې کسر ګرده په ګډه تکرار وي.

د ښځو ايشله يوه ښځه کله د آهنګي نارو سره کوي او کله د نرو د اتڼ ناري يو سړی په لوړ خواږه ږغ وايي.د نقلو او قصو، عشقي ياحماسي ناري هم وزن او آهنګ لري، چې قصه کوونکي يې د قصې د نثري برخې په منځ کې پر خپلو ځايو باندې په موزونو آهنګي غاړو لولي.

اتڼونه:

اتڼ هغه فردي يا دسته جمعي د بدن مرتب او ښکلي حرکات دي، چې په عربي رقص او په انګريزي ډانس Dance ورته وايي. ځيني پښتانه دنرو اتڼ (ګډا) او د ښځو دا (نڅا) بولي، چې په کندهار کې د ښځو اتڼ ته ((ايشله Ishala)) وايي.د پښتونخوا په ځينې سيمو او د ږوب په ناوه کې کله کله د نرو او ښځو اتڼ په ګډه کېږي، چې په کاکړو کې يې ((کمره امی)) يا ګډه امی يا برګه امی او نور پښتانه يې ((برګ اتڼ)) بولي.

د اتڼ راز راز حرکتونه، سوکه سوکه - ياژر - ژر اوښتونه،د لاسو، سر،اوږو، ملا او پښو ښوروني ټول د اتڼ ډولونه سره بېلوي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شالکی: د پښتين اوړوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا ، چې کله غلئ اتڼ هم بلل کېږي.

د يوې اوړې اتڼ = يو اړخه اتڼ: په شالکی شروع کېږی، بيا ورووړو چټک سی.

د غبرګو اوړو اتڼ = دوه اړخه اتڼ: د يوې اوړې اتڼ په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې ښورېدنې دي او ډم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ږوب د خلکو اتڼ دئ، چې بې ډولـه او سورنا ، تشې غاړې پکې ويلې کېږي.

شين اتڼ: د کاکړو په سيمو کې بې ډوله او سورنا خورا چټك اتڼ، چې ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بيادخورا مستۍ عروج او د غبرګو اوړو اتڼ ته ورسېږي.

برګ اتڼ = ګډه امې = کمره امې: د ښځو او نرو ګډ اتڼ دئ، چې لکه شين اتڼ سوکه شروع سي، بيا نود مستۍ او غورځنګ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبي اتڼ: بې ډوله او سورنا تش په غړېږي او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اچول کېږي، چې يو بيرغ يې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلی: د کندهار او پښتين ترمنځ رواج لري درې درې پله له ډاله او نارو سره کېږي.

له پښتينه تر هرنايي د پښتونخوا په جنوبي سيمو کې څو ډوله اتڼونه سته چې لبه LBA يا لوبه يې بولی لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوره لبه: د هرنايي د ترينانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتڼ.

هوم لبه: دوه قدمه سوکه اتڼ د بدلو سره.

اړو يا لبه: د هرنايي د ترينانو اتڼ د نارو سره.

خورکۍ لبه: د هرنايي د ښځو لږ چټك اتڼ د بدلو سره.

دومړي لبه: د کاکړو د سنزر خيلو اتڼ، د ډول او سريندې يا چغکې سره.

ايشله: په کندهارکې د ښځو خاص اتڼ دئ، چې يوه يوه ښځه له جمعيته راوزي او په منځ کې رقص کوي، کله کله لنډۍ او کله د اتڼ غاړې او کله فکاهي خبرې ورسره وايي او که دغه اتڼ په ګډه ښځې وکي نو يې په جنوبي پښتونخوا کې شله Shila بولي.

ګلوبيا: دجنوبي پښتونخواد ښځو اتڼ د دريې او کسرونو او ټوکو سره.

دمنګي اتڼ: کله چې کليوالې نجلۍ منګی ګودر ته وړي، نوپه ګډه ورو ورو اتڼ کوي او منګي ته راز راز حرکتونه ورکوي، عاشقانه لنډۍ وايي، او مستې نارې کوي.

د اتڼ د سرود آلات ډول، سورنا، سرينده، دريه، شپېلۍ، چغکه دي او کله کله د لاسو پړك يا د ټوپك ډز يا چك چکې هم ښه برخه پکې لري.ډول وهونکی ډم يا ډولچي د سورنا وهونکی سورنا چي بولي، چې ډم د ډول په ږغ ګرده اتڼ اداره کوي. هغه ځوك چې اتڼ کوي، اتڼ چي، اتڼ باس، ناڅګر، رخځي بلل کېږي، چې د ځوانانو ځنې غوړې او خپرې وي. کميس او پرتوګ اغوندي، ملا په رنګه دسمال تړي، په لاسو کې يې رنګه دسملونه وي. ښځې چې ايشله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، سپك پړونئ او فاخر کالي اغوندي او کله پایزیب هم په پښو کوي او هر اتڼ یو((میر)) هم لري، چې اتڼ چیانو ته بولې ورکوي.[۵]

د اتڼ سندرې عموماً عشقي، حماسي، فکاهي او کله تاریخي یا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب یوه ارزښتمنه پانګه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوې ډلې په افغانستان کې سته او کله چې راډیو په ۱۳۱۹ش ۱۹۴۰ م او بیا افغان ننداري په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بیا تلویزیون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو ښه وده کړې ده، چې لږ و ډېر یې موسیقي ته له هندي ډوله څخه مقامي رنګ ورکړئ دئ:

لومړی: پیشه کار سندر غاړي چې هندي راګونه یامقامي سندرې په دري ژبه یا پښتو لولي، او مشهور یې استاد قاسم (۱۸۸۴، ۱۹۵۶م) استاد غلام حسین د عطا حسین زوی (۱۸۸۶، ۱۹۶۸م) نبي ګل (مړ کابل ۱۳۵۰ش ۱۹۷۱ م) غلام دستګیر شیدا (مړ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰) د قندهار کریم کاکو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندی) استاد سر آهنګ محمد حسین (ژوندی). استاد دُری لوګری، استاد محمد عمر (مړ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اکرم (ربابیان)، غلام حسن تیراوال سرینده وهونکی، فقیر حسن وایلن وهونکی، د قندهار سلیم، دخوست میر سلام، جلیل څلاند، حفیظ الله خیال، رحیم غمزده، اول میر، هم آهنګ، قمرګله، رحیم بخش، سارا څلاند، خان قره باغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسیقي کې هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام بندګي خان بنګښ چې رباب يې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو[۶]

دغسی هم دکشمیر یو خواننده چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزیږېدئ او دموسیقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسیقي يې د افغاني مقامي لارو سره ګډه کړئ اویو خاص طرز يې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز قاسم)) مشهوردی. ده موسیقي له ادب سره نښلولئ دئ او له فارسي اشعارو ښخه به يې پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو کې ویل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې طرز کې وروزل اود کابل دپنځو شاهانو د دربار خواننده و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د استاد غلام حسین زوی په هندي موسیقي کې استاد ګڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور يې میرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کریم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی نواز زکریا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش، هنګامه، سیما ترانه، احمد مرید او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي،
هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام
اب يې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م
لي خان او لمسی حافظ علي خان هم

خوانده چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م
غی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په
۱۸۸۴ م وزيرېدئ او دموسيقي په هنر کې
دي موسيقي يې د افغاني مقامي لارو سره
يې راو ايستئ چې په کابل کې په ((طرز
وسيقي له ادب سره نښلولئ دئ او له
پر موقع داسې بيتونه د موسيقي په پردو
ال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې
دپنځو شاهانو د دربار خواننده و (وفات،
۱۹۵۶ م) دده زوی استاد يعقوب قاسمي
و او اوس استاد محمد حسين سر آهنګ د
هندي موسيقي کې استاد ګڼل کېږي.
غاړي، چې مشهور يې ميرزا نظر (د ۱۹۲۹
ر بربښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق
هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی
احمد ولي، ارمان، ظاهر هويدا، مهوش،
مد مريد او نور.

دموسيقی آلات:

د افغانستان د شلمی سدۍ په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضربی: لکه ډول، ډولکی، ډومبکی (زير بغلي) دريه (داريال يا چنبه) ډمامه، دوپړۍ (طبله) تُمبل، نغاره، منګی او ټيم وهل.

۲. نفسي (ساهي): لکه نل (نی)، شپېلۍ (نای)، تولې، تولکه، سورنا، ښکر، کرنا، درويځ، بين، باجه، توري (لکه شپېلۍ) تروم، بوغۍ (بوق) تيمچه، مشکی، باجه، ارمونيه، مورلۍ.

۳. اوتار (اهتزازي): لکه رباب، تنبور، غږکه (غچك)، سارنګۍ، چنګ، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور،ستار، سرينده.

مآخذ:

(۱) تاريخ بيهقی ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.
(۲) تحفة البهادر/ ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنياد فرهنگ ايران. غياث ۳۶۹.
(۳) فيض محمد: سراج التواريخ ۳۹۲/۳ دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق.
(۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سيستم (خطي)
(۵) سيال کاکړ: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړۍ د کوټې چاپ ۱۹۷۳.
غلام محی الدين ملګری: پښتني اتنونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.
حبيب الله رفيع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.
(۶) نعيم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اګست ۱۹۵۶م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵)

ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معمارۍ فن له لسمی سدۍ څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلئ و، چې نمونې يې د غزني او جام او دهرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه کړه نو بیا د ودانۍ فن لړو ډېر وغوړېدئ او دلته موږ وینو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړی: د خراسان قدیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پیړۍ) کې تکمیل سوئ و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد يې خاورې او ډبرې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانيو اثر چې (خراساني + هندي) سبك يې ګڼلای سو.

ددغو معماري ډولونو په ودانيو کې اکثر پخه خښته، اومه خښته، ګچ، تيږه، اهاك، سارو،خاوره او دای استعمالېده او د اقليمي او اجتماعي اوضاعو په لحاظ يې غټ او پلن او جګ دېوالونه او په کابل کې د لرګو ودانۍ، خوپه نورو ځايو کې د پخو يا اومو خښتو پوښښونه او زربې جوړېدې. د کابل په ګرده سيمه کې د لرګو سره نښتې ودانۍ د لرګي د تزئيناتو سره رواج وې، خو دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په ګچو سره نښلول کېږي، تر اوسه ژوندی دئ. په هرات او شمالي سيمو کې د اومو خښتو دزربې پوښښونه له اقليمي اوضاعو سره مقاومت کولای سي او دکابل او هندوکش په سيمو کې چې زلزلې پېښېږي، عمومي ودانۍ له لرګوځخه جوړېږي.

د ودانيو دننه دېوالونه او چتونه په سپينوګچو يا رنګه ګلکاريو او تصاويرو ښکلي کېدل، د کندهارد ګچو نقاشي او هندسي شکلونه او ډول ډول ګلکارۍ ډېرې نفيسې وې، دهرات دمقرنس سازۍ کار، د قديم نفيس هنر نمايندګي کوله، د غزني نقاشانو د کابل د سيمو د ودانيو چتونه او ديوالونه په ښکلي رنګ او ډول انځور ول او کله کله به ښيښه کاري هم پکښې کېده اوسپين ګچي دېوالونه به په طلا يا د طلق په توټو افشان کېدل.

لکه چې دمخه وويل سوه، د کليو کلاوې به د پخو ختو ځخه په دای (پخسه) داسې ټينګې او ښکلې ودانېدې، چې په سديو به يې د

(۵)

... او معماري

...ارۍ فن له لسمی سدۍ ځخه بيا د هرات د
...خورا غوړېدلئ و، چې نمونې يې د غزني او
...نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ
...بيا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه
...ډېر وغوړېدئ او دلته مورږ وينو، چې د کابل
...ژرانو کورنيوخپله هنر نمايی بيا په ودانيو کې
...معمارۍ ډولونه پکښې ليدل کېږي:
...يم سبك چې دهرات د تيموريانو په عصر
...يل سوئ و.
...وو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

باران، واورې او نورو طبيعي آفاتو، سيلو او زلزلو سره مقابله کوله او نړول به يې خورا ګران کار و، ختمه يې داسې پخوله، چې اول به يې يومن وچه خاوره له اوبو سره ګډه کړه، بيا به يې دونې سره واړوله او تر پښو لاندې به يې پخه کړه، چې بيرته به يې تول هغه يو من و.

په کابل کې د اتلسم قرن په آخرو کې د قندهار د معمارانو يوه مشهوره کورنۍ راغلې وه، چې مشرېې محمد ياسين معمار و،(۱) له دوی څخه په کندهار کې د احمدشاه دراني ګنبده او د چارسو لويه ګنبده او د کندهار د شاه جامع او د خرقې شريفې ګنبده او جامع او زړه جامع اودمير هزار جامع عمارتونه او په نونسم قرن کې د کهندلخان جامع پاته دي او کله چې کابل ته راغله، دلته يې د کابل د بالاحصار کلاوې بيا جوړې کړې، دتيمورشاه ګنبده اود تميم انصار اوعاشقان و عارفان زړې ودانۍ هم ددوی په لاس جوړې سوې، د باغ بالا اوارګ ځينې ودانۍ، دجلال آباد د حکومتي باغ او د خلم د باغ جهان نما او د کندهار د منزلباغ او کوکران ودانۍ هم ددغه هنر نمونې دي.

په شلم قرن کې ددې کورنۍ معماران محمد يعقوب خان، عبدالصمدخان، غلام علي خان، عبدالله خان او په کندهار کې استاد يار محمد خان او نعيم جان وو، چې د ميرويس بابا ګنبده يې په ۱۹۳۰ م جوړه کړه.

---

(۱) عزيزالدين وکيلي: تيمورشاه ۴۹۷/۲ کابل چاپ ۱۳۴۶ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶)
د کالیو صنعت

د نونسم قرن تر نیمایی پورې د افغانستان د خلکو کالي، دخپلو لاسو جوړ کړي کالي وو، چې له سپنسیو او اینخیو یا وربښمو ثخه به اودل کېده لکه: کرباس، الچه، پټو، شوی، کېش، قاقمه، کُرك، برکه، وربښمینه نرمه، دسمالونه،کلاغی، قناویز، لونګی، بشرویه او نور...

ددغو لاسي صنایعو مرکزونه هرات، فراه، هلمند، کابل، ننګرهار، لغمان او د شمالی سیمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغو وختو کې دهند او روس له پلوه دماشیني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو په ورو ورو دغه لاسي داخلي مصنوعات لږ یا ورك سول، دهرات او کابل د وریښمینو او وړینو کالو او پټوانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستګاهونه وتړل سوه، د نخي ټوکرانو او کرباسو صنعت مړ سو، فقط په شمالي ولایاتو کې لا تر اوسه هم فقط د چپنو لپاره د ورېښمیني یا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دئ او په داخلي ماشیني برقي کارخانو کې د اغوستلو ټوکران دوني اودل کېږي، چې د لاسي نساجۍ، نفیس صنعت يې نابود کړئ دئ.

د غزني او کابل او نورو سړوسیمو د پوستین دوزۍ صنعت تر اوسه پاته دئ،چې د پسونو یاد قره قل یا ګیدړې او خفك له پوستو څخه ډېر نفیس پوستینونه او پوستینچې، دسکلې، جورابې یا خولۍ جوړېږي. او د ستنې په ورېښمو ګنډلو ګل کاریو ښکلي کېږي. (۱)

پر کالیو باندی د قندهار د خامك دوزۍ ورېښمین نقشونه او ګلونه یا د خولیو زریني او د ګلابتونو ګلکارۍ د لاسي صنایعو یوه نفیسه څانګه ده، چې تر اوسه لا هم ژوندۍ پاته ده.

د کراستې څخه نفیس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سیستان، قندهار، غور او نورو سړو سیمو کې د اغوستلو لپاره جوړېږي او د ژمي دبالاپوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پټو ګانو صنعت د ونې نفیس و، چې په ماشیني وسایلو يې هم اوس هغسې جوړونه ګرانه ده. دې پټو ګانو به تور، سپین او شکري رنګونه درلودل او خورا سپك او تاوده وو.

(۱) آریانا دایره المعارف ۳/ ۲۳۷۰ دکابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷)
مفروشات

د ډول ډول رنګه اوساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان دخلکو یو قدیم صنعت دی، چې په شلمه پیړۍ کې هم ژوندی پاته دی، داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالۍ اودل:

چې د هندوکش په شمالي ولایاتو کې له بدخشانه تر میمنې او هراته، خورا نفیسې او پنډې تینګې د پایښت وړ رنګینې غالۍ جوړېږي او اوس لویې او کوچنۍ خارج ته هم صادرېږي، دجوړولو مواد یې سپنسې، اورته، وړۍ او مختلف نباتي او معدني رنګونه دي. مشهور انواع یې موری، قزل ایاقی،آقچه یی، هراتی دی. اکثر یې ښځې اوبي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- کمبلې او ټغرونه:

دا صنعت هم لـه پخوا څخه ژوندی پاتـه دی، رنګينې کمبلې او ټغرونه له سپنسيو او اينځيو څخه اوبي، اکثر يې په هندسي او لوزي انځورونـو ښکلـي کېږي، چې لـوی مرکـز يـې د افغانسـتان مرکـزي ياشمالي سيمې دي، هغسې خو نـو هـرڅوك دخپـل احتـياج لـپاره کمبلې او ټغرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هم لـه وړيـو څخـه بې لـه اودنـې پـه خاصـه توګـه او منبلـو او لندولو داسې جوړوي، چې وړی پخپله سره نښلي او د باندې رنګينې يا ساده ګـل کاري پرې کوي، دسړوسيمو لـپاره ډېر ښـه فـرش ځنې جـوړوي او کله چې لـه پت څخـه جوړه سي، نـو خورا نفيسه او پسته وي. پـه بدخشـان، هلمـند، فـراه، او کـندهار کـې ښـې کراسـتې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کندهار دکراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لاژوندی وُ، چې د خونـو د ژمـي د فـرش لـپاره بـه يـې يـو راز سـپين مـنقش او ډولـي توشـکان پـه خـورا ښکلو رنګو جوړولـه او خـاص صنعت کاران يې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۸)
سنګتراشي او حکاکي

د ډبرو تراشلو هنر له قديمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سيمې غرونه او کانونه هر راز ښکلې او قيمتي ډبرې لري. د غزني د سپين مرمر ښکلې نمونې تر اوسه لاهم پاتې دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او ليکونه، د ګازرګاه د ځينو قبرو پر شنختو باندې دسنګتراشۍ او خطاطۍ بهترين او نادرالمثاله بقايا دي.

په شمله سدۍ کې هم دغه صنعت لړو ډېر ژوندی و، په کندهارکې د سپينومرمرو او د شاه مقصود دڅېړو نفيسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دئ. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځينو راپاتو شنختو باندې په ښکلي خط او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګل کاری سپین یاتور مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته يې دهنر يوه ښکلې او نفيسه خوش نمايه نخښه ده.

په دغو انځوروسوو ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او دباندې دېوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې ډبرې د مشهور کان تسبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د ماڼيو د دېوالو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د سپين مرمر څخه جوړېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدۍ په ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ دښکلا په لحاظ د ليدلو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه په شلم قرن کې د ((حکاکانو بازار)) نوميدئ.

په دې وروستو کلو کې دماشيني سنګتراشۍ ځينې فابريکې چې په بريښنا چلېږي هم جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا دحجارۍ فابريکه مشهوره ده [1]

په لښکرګاه کې هم دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانيو لپاره تيارېږي.

---

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳ ۲۳۶۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته
ـيسه خوش نمايه نخښه ده.
و ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او
کلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې
سبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او
الو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د
ېدلي، چې نمونې يې د کندهار او کابل او
ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ
لو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه
کانو بازار)) نومېدئ.
. کې دماشيني سنګتراشۍ ځېنې فابريکې
م جوړې سوي دي، چې له هغو څخه د کابل د
ريکه مشهوره ده [1]
. دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې

۲۳۶۶

(۹)
مسګري او آهنګري

دخراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (ښنانو) خاص بازارونه او دکانونه وو، چې دوی به دمسو يا ژيړو څخه خورا ښکلي لوښي لکه ګړوه، چلم، چلمچي، کاسې، څراغونه، پيتونسې، مجمې، د چايو لوښي، دېګونه او ښانکونه جوړول، پر دغو لوښو به يې ظريفه نقاشي او قلم کاري کوله، چې په خاصه توګه د غزني او هرات او کندهار او بدخشان مسګري مشهوره وه او تر اوسه لاهم په کابل کې د آهنګرۍ او مسګرۍ بازارونه له اتلسمې سدۍ څخه راپاته دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعې آلات لکه يوم، کهۍ، تبش، نالونه، کولپونه، زنځير، چاړه، کلنګ او نور جنګي اسباب لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپ، زنبورك، نېزه، توره، خنجر او ځېنې د ژوندانه ضروريات او د پخلنګ لوښي جوړېدل او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې اوس د خارجي اوماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ ورکېږي.

تر اوسه لاهم په چاريکار اود لغمان په تيګري کې د اوسپنې او فولادو ځخه په لاس داسې صيقل سوي چړې او چاکوګان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي کوي.

د شلمې پېړۍ په سرکې د استاد پاينده خان تبر د آهنګر باشي په نامه په کابل کې د سرکاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې مشران وو او استاد محمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر استاد و. [۱]

---

(۱) وکيلی: تيمورشاه ۷۲۲/۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ره، خنجر او ځېنې د ژوندانه ضروریات او د
او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې
ي مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ
.

ریکار اود لغمان په ټیګري کې د اوسپنې او
سې صیقل سوي چړې او چاکوګان جوړېږي
و سره سیالي کوي.
کې د استاد پاینده خان ټبر د آهنګر باشي په
کاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې
مد عظیم یې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر

(۱۰)
ترکاڼي (نجاري)

په هغو سیمو کې چې لرګي او ځنګلونه او د جوز ونې یا دتوت ښه لرګي ډیر وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتیا، غزني هلته د نجارۍ صنعت هم له قدیمه پاته و، له لرګو څخه منقش د لاس لرګي، لکړې، صندوخان، دروازې، ښانکونه او په کافرستان کې د بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروریات جوړېدل. پخپله په لرګي کې ګلکارۍ او شبکه کارۍ او برجسته یا کیندلې نقاشي کېدله، چې کله کله به یې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.

طبیعي ښکلا وې او د مرغانو او حیواناتو شکلونه به پکښې مصور کېدل او د لرګو د شبکه کارۍ او رنګ کولو صنعت په ښه ډول ژوندي و او اوس هم د ودانیو د چتو د مسطح سازۍ او ښکلولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنعت لړ و ډېر پاته دئ او په کابل کې یوه د ترکاڼی لویه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشیني وسایلو کار کوي.

په ځینو پخوانیوودانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا ښکاره کوي، چې په لرګو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج درلود او د دې هنر یوه پاته نخښه د بدخشان په یمګان کې د ناصر خسرو قبادیاني دمرقد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف آیتونه دي.

بله لرغونې نخښه یې هغه دروازه ده، چې د لوګر د څرخ په یوه مسجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه یې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ او په کابل کې یوه د ترکاڼۍ لویه موسسه او
ماشیني وسایلو کار کوي.
دانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا
ه لرګو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج
وه پاته نخښه د بدخشان په یمګان کې د ناصر
قد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف

خښه یې هغه دروازه ده، چې د لوګر د خرخ په
ته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه

(۱۱)
ګاولې او څپلۍ جوړول

ګاولې د سرو سیمو یو راز پوره بوټ غوندې ګنډلی پای پوښ دئ، چې د غویي یا اوښ له څرمنې څخه جوړېدې. څپلۍ د تودو سیمو لپاره د څرمنې له تراډو څخه په داسې ډول جوړول کېدې، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سیمو کې بل راز ((خړې)) موچنې هم وې، چې کله کله به په رنګینو تارو یا ګلابتونو نفیسه ګل کاري هم پر کېده، چې زرینې موچنې، یې بللې او له دغو څخه پېښوری او ملتانی مشهورې وې.

له څرمنې او نخې سپین اودلي تاره څخه یې هم داسې موچنې جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او ((ګېوې)) یې بللې. او کله به له لرګو یا خاشو یانباتي الیافو څخه هم موچنې جوړېدې، چې هر قسم یې یو راز خاصه ښکلا درلوده.

د افغانستان په اکثرو ښارو او کلیو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستې او دکانونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)
سراجي او پالان سازي

د آس زينونه او د حيواناتو کتې او پالاڼې او ځلونه جوړول د خلکو د ژوندانه او حمل و نقل لومړي احتياج وُ او په ۱۳۰۰ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د سراجانو او زين او کيزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د پاره به يې هم ډېرمنو ښخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، اوښانو او نورو حيواناتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم يو مروج صنعت و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)

ـتي او پالان سازي

ـحيواناتو کـتي او پـالاڼي او ځلونـه جـوړول د
ـل و نقـل لومـړی احتـياج ؤ او پـه ۱۳۰۰ش
ـج مونـد، تـر دې دمخـه پـه هـر ښـار کـې د
ـو سـازانو د کانونـه وو، چـې د آس د ښکـلا د
ـ څخـه ښکلـي سـامانونه جـــوړول. دخـــرو،
ـاتو لـپاره پالان سـازي او دکـتو جوړول هم يو

د خاورو د لوښو صنعت (کلالي)

د افغانسـتان پـه اکثـرو سيمو کې د خاورو لـوښي پـه څښـنګ او خوړنګ کې استعمالېږي.

منګي، کاسې، غابونـه، صـراحې، اوخـورې، کونجـې، منګوټې، دکې، تغاره، مـن، کـوزه، کنډولي، نيمـنې، ګيلاسـونه او ډيـر لـوښي لـه خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لا هم د لاسي کلالـۍ دسـتګاهونه او د خرڅلاو دکانونه په اکثرو ښارو کې شته.

د کندهارد خـاورينو لوښـو دکلالـۍ صـنعت ډېـر نـري او ظريـف لوښي پـه سـاده خاورينه توګه راباسي. چې کله کلـه نقاشـي هـم لـري د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل د استالف لوښي چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت یوه ښکلې څانګه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې تاریخي شهرت لري او ددې صنعت بقایا تر اوسه لا هم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنګین کاشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزین دي ددغه صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي، چې پخوا به یې رنګونه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري رنګونو، پخوانی اصالت ور وران کړئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د
ځانګه ده.

ري صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې
ددې صنعت بقایا تر اوسه لاهم په هرات او

اشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او
صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي،
ه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري
ور وران کړئ دئ.

(۱۴)
زرګري

د راز - راز پسولونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرګرۍ صنعت لـه پخوا څخـه تـر اوسـه لاهـم پاتـه دئ. د هـرات او کـندهار او کـابل زرګران په هنري مهارت ښکلي پسولونه جوړوي.

په لویو کلیو کې هم زرګران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زیبا پسولونه له سرو او سپینو زرو یا ژیړویا کوټو څخه جوړوي.

پـه دغـو پسـولونو کـې خـال، ټـیک، بـادام، غـوړوالـۍ، پېـزوان، لبنـتـۍ، چمکلـۍ، هـار، نـتـه، اوړۍ، امېل، وښي، پایزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي.[۱]

(۱) آریانا دایرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

تر استقلال راوروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:

(۱) د افغانستان د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.

(۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.

(۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنایعو اساسنامه.

(۴) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو دموسساتو لایحه.

(۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.

(۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د میوزیك مسلکي مکتب هم جوړ کړ، چې د زاړه او نوي موسیقي اصول پکښې ښوول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

...روسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر ...ه اقدامات په کابل کې سوي دي:

... د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په ۱۳۰۲ ... خپره سوه.

... ۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.

... ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنایعو اساسنامه.

... ۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو ...حه.

... ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.

... ۱۹۶... م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د ...کي مکتب هم جوړ کړ، چې د زاړه او نوي ... پکښې ښوول کېږي.

(۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د هنري موسسې اساسنامه.

(۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان ننداري موسسه د کابل د چمن په سیمه کې د سینما، تیاتر، میوزیك، رقص او نورو تمثیلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه یې خپره سوه، چې اوس ځینې فلمونه هم جوړوي او د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په ریاست پورې اړه لري.

(۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسی صنایعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه یې خپره سوه.

(۱۰) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې یو د صنایعو مکتب د پوهنې وزارت تاسیس کړئ و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروګرام کې یې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، تزیین او حکاکۍ زده کړه داخله ده.

(۱۱) د غلام محمد میمنه ګی په نامه یوه د مستظرفو صنایعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا د اطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library